

## РОЗДІЛ II КОНФЕСІЙНЕ БАГАТОМАНІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

*Анатолій Колодний\**

### НИНІШНІЙ СТАН ПРАВОСЛАВ'Я УКРАЇНИ ЯК ВИЯВ ЙОГО ІСТОРІЇ

Україна за кількістю православних парафій (громад) нині займає перше місце у світі. На початок 2002 р. їх нараховувалось 13684. Якщо згадати при цьому те, що десять років тому їх було майже в два рази менше (десь 6920), то можна говорити про православне відродження в нашій країні. Окрім громад, які обслуговує 11132 священники, православ'я України має ще 162 монастирі (було 8) з 3858 насельниками, 39 духовних навчальних закладів (був один) із 6057 студентами, 4156 недільних шкіл, 31 місію, 42 братства (їх взагалі не було), видруковує 98 газет і журналів (був лише журнал "Православний вісник").

Проте все це є лише зовнішнім виявом православного життя у нас. Наведені голі цифри не виражають ті складні (може далеко складніші, ніж в інших православних країнах) внутрішні процеси, які засвідчують глибоку кризу Православ'я нашої країни. Цю кризу виявляє:

- поділ православ'я України на три незалежні Церкви, відносини між якими далекі від Христового принципу любові до ближнього, елементарної толерантності;

- втрата православ'ям свого абсолютно домінуючого стану в релігійному полі України, бо ж нині, як це засвідчують соціологічні дослідження, до православних себе відносять 49% українців, а православну церковність виявляють лише 36% їх;

- невміння православ'я організувати активну місіонерську і благодійницьку роботу, що веде до втрати ним домінуючих позицій на полі релігійного життя, поразок у його протистоянні поширенню і впливам протестантських спільнот, зокрема баптизму та харизматів;

- відсутність належно богословсько освіченого кліру. Це призводить до того, що Православ'я постає як чисто літургійна конфесія. Вона не дає мирянам знань релігії, а обмежує їх лише чистим обрядодійством. Миряни не включені в активну місіонерську роботу, яка в той же час наявна в діяльності інших конфесійних спільнот, сприяє інтенсивному зростанню їх громад на українських теренах;

- помітне зменшення у православ'ї кількості дійсних християн і зростання кількості номінальних. Православна віра не постає вже для більшості вірних в ролі морального імперативу повсякденного життя, моральні цінності християнства часто підмінюються орієнтаціями на матеріальні (насамперед, грошові) цінності;

- Православ'я із-за незадовільної загальної освіченості свого кліру, відсутності власної богословської традиції, певної духовної відстороненості від актуальних проблем сьогодення не постає репрезентом інтелекту нації, обмежує духовність своїх вірних лише буденною релігійністю, вузьким колом знань з біблійної тематики.

Прийшовши на українські землі ще в IX-X століттях й утвердившись завдяки політичному акту 988 р. - Володимировому хрещенню, християнство тут поступово девізантійзувалося, здолало ортодоксальність і цезаропапізм Константинопольської Церкви і водночас сприйняло етнічні специфіки українського етносу. Протягом семи століть свого автономного буття (XI–XVII ст.) православ'я України-Руси сформувалося як специфічний культурно-релігійний феномен з такими рисами як соборноправність, демократизм, софійність, євангелізм, національність, побутовість, відкритість та толерантність.

---

\* Заступник директора - керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, д.філос.н., професор.

Потрапивши явно неканонічним шляхом у 1686 р. в юрисдикцію Московського Патріархату, воно поступово оросіянилося, позбулося насильницькими методами своїх українських особливостей і зрештою стало для російського царизму засобом колонізації українського народу. В такому вигляді воно й нині зберігається в Україні. Розпалася "політична імперія Горбачева", збереглася російська "церковна імперія Олексія II". Різні політичні сили нині прагнуть її використати для відродження якогось східнослов'янського державного утворення, "святої Русі" тощо. Тим більше, що Російська Православна Церква в своїх імперських прагненнях по збереженню т.зв. "канонічної території" все частіше використовує державні структури Росії з метою забезпечення своїх інтересів, в тому числі й в Україні. Згадаймо принагідне недавній візит в Україну за запрошенням Президента Л.Кучми Папи Римського Івана Павла II і ту обструкцію, яку виявила цьому візиту за вказівкою з Московського Патріархату його складова частина – Українська Православна Церква.

Таким чином, стан в православ'ї України слід розглядати в історичних та геополітичних вимірах відносин Україна – Росія, а не з'ясовувати його наявністю суб'єктивного чинника - діяльністю в минулому і тепер нинішнього Патріарха Церкви Київського Патріархату Філарета (Денисенка). Складну ситуацію нашого православного життя (і не вперше так) сфабрикувала Російська Церква з чітко визначеними намірами: не допустити відокремлення від себе Православ'я України, Саме вона є тим чинником, який загнав в глухий кут вирішення проблеми православної автокефалії (навіть автономії) в Україні. Московська Патріархія, незаконно приписавши собі стан Церкви-Матері щодо Православ'я України (незаконно, бо ж Московська митрополія вийшла в 1448 р. з Київської без дозволу на те матірнього Константинопольського Патріархату), вже другий десяток років ігнорує прохання про надання Помісності Українській Церкві, яке надходило з України і від церковних, і від світських властей. Причини цього зрозумілі. Окрім втрат матеріальних надходжень і значного кількісного зменшення своїх парафій, Російська Православна Церква повинна буде міняти історіософію свого буття. Адже тоді вона не буде вже апостольською, історію свою муситиме починати вже не від Володимирового хрещення та й постане щодо Київського Православ'я у стані Церкви-Дочки. Кардинально зміниться її геоконфесійна і геоцерковна ситуація, статус у Вселенському православ'ї.

Надто непослідовну позицію щодо Українського Православ'я займає Константинопольський Патріархат. З одного боку, він ще в 1687 р. не визнав приєднання Київської митрополії до Московської Церкви, заявляв про це в 1924 р., а в останній час заявляє про визнання РПЦ лише в межах її території 1593 р. (тобто без України). При цьому він в останні три роки веде переговори з двома незалежними Православними Церквами України - Київського Патріархату та Автокефальною – про надання Помісності їх об'єднаній структурі. Але, з другого боку, звучать водночас заяви Константинополя про його невизнання цих Церков, про визнання канонічною лише Церкви Московської юрисдикції. Навіть недавнє прийняття Українських православних Церков Канади та США до складу Константинопольського Патріархату останній пояснює своїм прагненням відвернути їх "розкольницької Церкви Київського Патріархату".

Звучать різні, часто відмінні пропозиції Україні з приводу вирішення проблеми поєднання її православних церков, одержання статусу Помісної православної Церкви. Московський Патріархат як умову для розгляду питання про автокефалію виставляє насамперед розкаєння і приєднання Української Автокефальної Православної Церкви і Церкви Київського Патріархату (але без Владика Філарета) до Української Православної Церкви Московської юрисдикції. Вселенський Патріарх Варфоломій пообіцяв автокефалію православ'ю України за умови попереднього об'єднання трьох, а при небажанні УПЦ МП, то хоч би двох інших Церков – Автокефальної і Київського Патріархату.

Проте реальних можливостей для об'єднання наявних в Україні нині православних церков немає, бо ж кожна з них по-своєму шлях до цього. Українська Православна Церква Московської юрисдикції розглядає лише Російську Православну Церкву як

Церкву-Матір щодо себе, а себе рекламує канонічним православним церковним утворенням в Україні. Вона чекає тільки з Москви і тільки для себе Томос Помісності, Українська Православна Церква Київського Патріархату вважає, що процес автокефалізації має відбутися через об'єднання наявних в Україні Православних Церков (а то й без УПЦ МП), самопроголошення своєї Помісної Церкви, яку зрештою має визнати Константинопольська Патріархія як відначально матірня Церква щодо Київської митрополії. Українська Автокефальна Православна Церква шлях до автокефалії Українського Православ'я шукає в Фанарі, визнаючи лише Константинопольську Церкву своєю Церквою-Матір'ю. Кожна Православна Церква України визнає свій Автокефалії єдиноістинним, а тому проблема ця без державного чинника у ближній перспективі вирішеною бути не може.

Чогось крамольного в тому, що держава бере на себе функцію арбітра міжцерковних відносин (як це розцінює її дії в напрямку Церква Московської залежності), немає. В історії таке вже було (згадаймо тут позитивну роль імператора Константина чи князя Володимира в християнській історії). Плакаючи єдність країни і шукаючи духовні основи національного відродження, держава виявляє свою затурбованість станом православ'я і працює на утворення зрештою Єдиної Помісної православної Церкви, яка разом з владою працювала б на благо України.

При цьому стоїть питання не просто про утворення нової православної Автокефалії, а про відродження того Київського християнства, яке за своєю сутністю є єдиним із Вселенським православ'ям, але за своїм зовнішнім виявом було українським. За цієї ситуації певно що релігійні інтереси росіян в Україні (а їх десь 20%), зросійщеного населення нашої країни міг би задовольняти утворений тут Екзархат Московської Православної Церкви. Російська Православна Церква при цьому мала б не ображатися з того, що православні українці хочуть мати свою Автокефальну Церкву, а вибачитися перед ними за те зло, яке вона скоїла, ліквідувавши Київське Християнство в XVIII-XIX століттях, за її слугування Російській владі в нищенні українства.

В цивілізованому світі імперським виявам немає вже місця. Тому анахронізмом пахне від сакралізованої геополітичної концепції так званої "канонічної території", яка постійно звучить в заявах Московського Патріархату і яка дає йому можливість проблему Української Автокефалії подавати як свою внутрішню проблему не допускати до її вирішення Вселенське Православ'я. Проте згідно з 17 правилом IV і 38 правилом V Вселенських Соборів, а також 34 Апостольським правилом кожний народ має право на свою Церкву в межах своїх кордонів. Всі наявні в Україні православні Церкви у своїх віроповчальній і обрядових сферах діють відповідно до канонів Вселенського православ'я. Що ж стосується канонічності їх інституалізації як самостійних Церков, то якісь усталені канони цього процесу не існують. Є лише традиція, згідно з якою Церква-Мати надає автокефалію Церкві-Дочці при одночасному визнанні цього акту всією православною спільнотою Церков. Як свідчить історія, Церкви-імперії з великим небажанням йдуть на це, а тому більшість нині, існуючих православних Автокефалій поставала шляхом самопроголошення. Українська православна Автокефалія постає не шляхом самопроголошення, а шляхом відродження насильно забраної у неї незалежності. При цьому це вона робить самостійно, бо ж Московська Церква не є для неї Матір'ю і неканонічно одержувати від неї автокефалію, а Константинопольська усунулася від вирішення проблеми, хоч вона на це має пряме право..

В Україні Церква відокремлена від держави, але держава не байдужа до того, в якій формі проходять в її кордонах церковні процеси, як це впливає на політичну ситуацію в країні, до чого зрештою вони можуть привести. Московський Патріархат все більше стає державною Церквою в Росії. Тому Україну не може не цікавити форма і мета підпорядкування її УПЦ цьому Патріархату, тим більше що в його колах звучать часто явно антиукраїнські заяви, зорієнтовані на ігнорування нашого національного суверенітету. Не справою нашої держави є те, якими шляхами одержують автокефалію Церкви, що існують на її території, але коли це веде до регіоналізації її території, формує сепаратизм та екстремізм, загрожує її територіальній цілісності, то тут вона не може

виявляти свою байдужість. Держава не може також допустити, щоб наявний розкол в православ'ї України використовували різнобіжні її політичні сили, щоб церковні інституції ставали політичними утвореннями. Вона також толерантизує міжцерковні протиріччя в православ'ї із матеріальних питань, зокрема володінь храмами, церковним майном, надає реальну допомогу у їх вирішенні. Українська Держава прагне виявляти рівне ставлення до православних Церков, в міру можливостей загоює ті рани, які були нанесені православ'ю в роки тоталітаризму, зокрема організацією будівництва нових церковних споруд і відновленням архітектурних пам'яток православ'я. Вона орієнтує Церкви на порозуміння у вирішенні проблеми православного єднання, не форсує при цьому події, але вважає, що в інтересах українського народу та й для піднесення авторитету самого православ'я було б пошвидше їх вирішення. Україна може мати свою Єдину Помісну православну Церкву. Саме її наявність дасть можливість ефективно й оперативно вирішити наявні кризові проблеми Українського православ'я.

*Олександр Саган\**

## **ДОМІНУЮЧІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.)**

Процеси, що відбуваються у православ'ї на теренах України поступово стають об'єктом ґрунтовних наукових монографій та збірників праць. Однак питання сучасного розвитку православ'я в Україні більше вивчається в соціально-політичній,<sup>1</sup> аніж релігієзнавчій площині. Серед останніх праць, які, однак, головну увагу звертали на розвиток православних інституцій, відзначимо дослідження В.Бондаренка,<sup>2</sup> В.Пашенка,<sup>3</sup> О.Драбинко,<sup>4</sup> розділи у монографіях В.Єленського,<sup>5</sup> новітніх підручниках,<sup>6</sup> статті у журналі “Людина і світ”<sup>7</sup> та “Українське релігієзнавство”, часописі “Релігійна панорама”<sup>8</sup> тощо. Ці праці, а також офіційні видання православних Церков (в т.ч. офіційні інтернет-сторінки),<sup>9</sup> які діють в Україні, й стали методологічною та емпіричною основою нашого дослідження.

Однак автори більшості із зазначених праць найбільшу увагу приділяють описовій стороні подій в православному житті України, що не дозволяє виявити підґрунтя виникнення й існування внутрішньоправославного конфлікту. Це змушує авторів, особливо представників тієї чи іншої православної течії, зводити причини конфлікту до

\* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.  
 1 Див., напр.: Смирнов С.А. Православ'я в контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні (90-ті роки ХХ ст.). – Дис. на здоб. вчен. ступ. канд. політ. наук.– К., 1998; Borowik I. Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu. – Kraków: Nomos, 2000 та ін.

2 Бондаренко В.Д. Институціалізована православна релігійність в контексті сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні. Дис. на здобуття вчен. ступ. докт. філос. наук. – К., 1993.

3 Пашенко В. Православ'я в новітній історії України.– Полтава, 2001.

4 Драбинко А. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории). – К.: Изд. Свято-Успенской Киево-Печерской лавры, 2002.

5 Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002.

6 Історія релігій в Україні. – К.: Знання, 1999; Академічне релігієзнавство. – К.: Світ Знань, 2000 та ін.

7 Найбільш цікавими є річні огляди релігійних подій головного редактора В.Єленського: “Релігія і українське суспільство. Огляд подій 1995 р.” (1996.– № 1-2. – С. 2-9); “Минулий рік був високосним... Огляд подій, які перебували на поверхні релігійного життя України у 1996 р.” (1997.– №1.– С. 2-15); “Спливає століття... Знаки подій минулого року” (1999.– №1.– С.2-15) та ін. Журнал видруковує також бюлетень “Релігія і суспільство”, де розглядаються проблеми, що нас цікавлять. “Релігія і суспільство” Готується Центром гуманітарних і релігійних досліджень, журналом “Людина і світ”, Українсько-Американським бюро захисту прав людини. Видруковується у журналі “Людина і світ”.

8 Готуються і видруковуються Українською Асоціацією релігієзнавців, Центром релігійної інформації і свободи УАР та Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

9 “Офіційна хроніка УАПЦ”, “Інформаційний бюлетень УПЦ КП”, “Наша віра”, “Православний вісник”, “Голос православ'я” та ін.